

ARHEOLOŠKA SVJEDOČANSTVA O POSTOJANJU KNJIGA NA DVORU VOJVODA ILOČKIH U ILOKU

Na velikoj prapornoj zaravni uz pradavni vodeni put Dunavom gdje je danas Ilok, spojile su se temeljne silnice koje su predodredile oblikovanje niza uzastopnih prapovijesnih, antičkih i srednjovjekovnih, odnosno novovjekovnih aglomeracija. Oblikovala se središnja točka vrlo dugotrajnoga života u prostoru na kojem su se preklapali srednjoeuropski, podunavski i sredozemni utjecaji sve do našeg doba. To je točka s koje autor, osvjetljavajući vrlo zanimljiv i bitan detalj, tj. nalaze okova od korica dviju nabožnih knjiga, otkrivene tijekom sustavnih arheoloških istraživanja na položaju dvora vojvoda Iločkih u Iloku, potvrđuje izuzetno visoku kulturnu razinu toga kasnosrednjovjekovnog grada. Te spoznaje dovode se u svezu s dvorom i politikom kralja Matije Korvina, a ujedno se naslućuje postojanje onodobnih posrednih snažnih sveza s tiskarskim oficinama Venecije, ali i kontakata s Njemačkom.

Svi dokazani umjetničko-obrtni detalji iz Iloka, kao i srodni primjerci opreme kasnosrednjovjekovnih nabožnih i inih knjiga, otkriveni na srodnim nalazištima unutar međuriječja Drave, Dunava i Save, snažno integriraju prostor kasnosrednjovjekovne Slavonije, kao aktivnog sudionika, u povijesnu zbilju Europe.

Ključne riječi: Ilok; dvor vojvoda Iločkih (Újlaki); kasni srednji vijek; okovi korica knjiga; kralj Matija Korvin

1. UVOD

Velika europska rijeka Dunav, poveznica je ali i razdjelnica civilizacijskih kulturnih krugova. U nizu prapovijesnih i povijesnih mijena, podunavski je prostor od svoga izvora do crnomorskog ušća oblikovao brojne scenarije života. Na taj je vrlo simboličan način i svojim primjerom Dunav potvrdio kako uz velike rijeke nastaju preduvjeti oblikovanja jezgri života i uljudbe.

Zadržimo li se u našem prikazu na primjeru Iloka tada nam postaje jasno kako su se, na srazu sjajnog prirodno zaštićenog položaja na velikoj prapornoj zaravni uz pradavni vodeni put Dunavom, spojile one temeljne silnice koje su u dubini vremena predodredile oblikovanje niza uzastopnih prapovijesnih, antičkih i srednjovjekovnih odnosno novovjekovnih aglomeracija. Oblikovala se središnja točka vrlo dugotrajnoga života u prostoru na kojem su se preklapali srednjoeuropski, podunavski i sredozemni utjecaji sve do našeg doba. To je točka s koje u našem promišljanju polazimo, osvjetljavajući vrlo zanimljiv i bitan

detalj koji potvrđuje izuzetno visoku kulturnu razinu kasnosrednjovjekovnog grada Iloka.

Pritom nam se čini važnim, u nastavku našega rada, sažeto prikazati spoznaje koje su pribavljene interdisciplinarnim istraživanjima Iloka, u kojima je arheologija koristila sve danas dostupne metode istraživanja u plodonosnoj suradnji s drugim znanstvenim područjima, poljima i granama. .

Sustavnim arheološkim istraživanjima organiziranim u razdoblju od 2001. do 2008. godine u Iloku, u okviru realizacije velikog i zahtjevnog znanstvenog projekta Instituta za arheologiju, dokazano je mjesto gdje se nalazila kasnosrednjovjekovna palača vojvoda Iločkih u Iloku.¹ Unutar snažno utvrđenog grada koji se u pisanim izvorima humanista navodi kao *arx*, nalazila se u povišenom zapadnom dijelu prostrane praporne zaravni *curia*, tj. *palatium* porodice Iločkih. Utvrđeni dvor vojvoda Nikole Iločkog i potom njegova sina Lovre smješten je oko 55 metara ponad Dunava i bio je de facto reprezentativna palača, kvadratnog tlorisa, s tri krila (sjeverno, zapadno i južno). Potkrovlje dvora bilo je obrambeno, s kruništem i stražarskom stazom iza njega.

Ujedno dvor vojvoda Iločkih je bio jedan od najvažnijih profanih objekata kontinentalne Hrvatske 15. stoljeća (*slika 1.*). Građen je po principima tadašnje „dvorske“ arhitekture. Na istočnoj strani palače nalazio se vrlo sofisticirani dobro branjeni ulaz s potpornjacima na južnoj i sjevernoj strani. Kroz taj ulaz, nalik sličnom u njihovom posjedu Varpaloti, sjeverno od Blatnog jezera, kročilo se u središnje dvorište palače vojvoda Iločkih. Zidovi dvokatnog objekta s podrum-

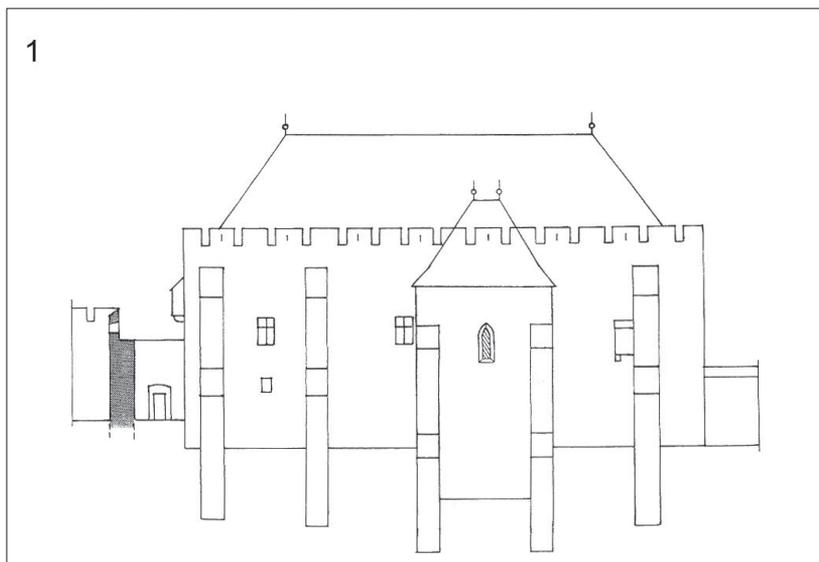

Sl. 1. Ilok. Snimak iz zrakoplova sa sjeveroistočne strane na dvor vojvoda Iločkih i knezova Odescalchi nakon arheoloških istraživanja 2008. godine. (Snimio Dražen Stojčić, Romulić d.o.o., MULTIMEDIA STUDIO, Osijek).

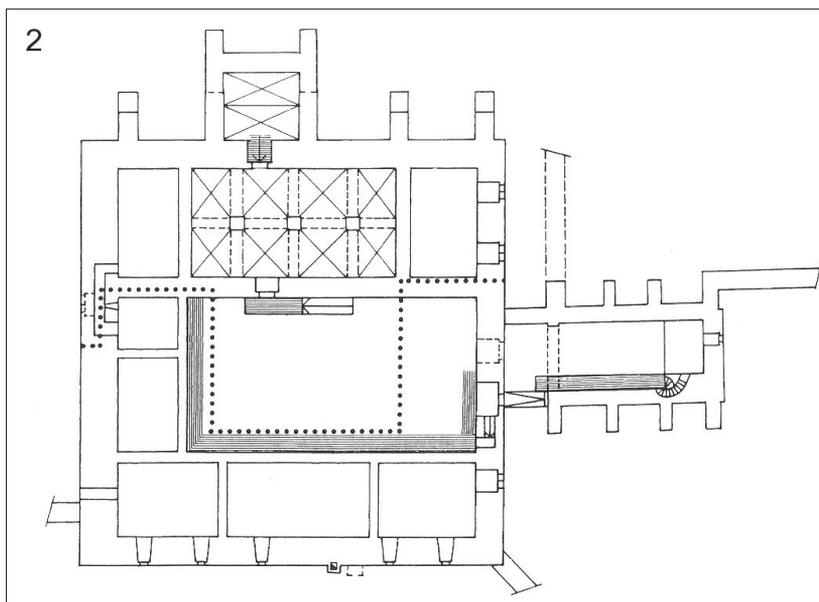
¹ Institut za arheologiju provodio je od 2005. do 2008. sustavna arheološka istraživanja u Iloku u okviru velikog projekta Vlade Republike Hrvatske i Razvojne banke Vijeća Europe. Projekt pod nazivom „Istraživanje, obnova i revitalizacija kulturnog naslijeđa Ilok – Vukovar - Vučedo“ nadovezao se na prethodna uspješna arheološka istraživanja u suradnji s Hrvatskim restauratorskim zavodom (2001.-2004.). Autor priloga je bio voditeljem arheoloških istraživanja u razdoblju od 2001. do 2008. godine.

skim i prizemnim prostorijama građeni su od opeka i impozantne su debljine. U južnom krilu bile su na 1. i 2. katu stambene prostorije porodice Iločkih, tj. raskošno opremljene dvorane s fresko oslikanim zidovima i kamenim, ostakljenim, križnim »češkim« prozorima a u prizemlju gospodarski te vinski podrum. Zahvaljujući arheologiji otkriveno je impozantno sjeverno krilo pravokutna tlocrta okrenuto prema Dunavu. Građeno je od opeka a na obodu je pojačano nizom od pet velikih potpornja. Iskopavanjima je utvrđeno postojanje četiriju podrumskih prostorija s izvornim gotičkim podnicama od opeka. Sjeverno krilo u koje se ulazilo iz dvorišta bilo je rezidencijalnog karaktera. Iznad svođenog podruma s masivnim pilonima bila je dvobrodna reprezentativna viteška dvorana koja se protezala kroz 1. i vrlo vjerojatno 2. kat. Na sjevernom krilu palače stršila je i dvokatna dvorska kapela (*slika 2,1.*), koja je bila priključena na 1. kat, tj. veliku dvobrodnu vitešku dvoranu (*slika 2,2.*), jer je u nasipu njezina tlorisa pronađen ulomak prozora sakralnih značajki.² Analognu situaciju s dvorskom kapelom u Iloku pokazuje i primjer iz *Ružice* kraj Orahovice, sjela vojvoda Iločkih, gdje je galerija palasa bila spojena s dvorskom kapelom.³ Dvor je vojvoda Iločkih (Újlaki) opremom i raskoši usporediv s onodobnim europskim središtima moći, a u nekim detaljima i s dvorom kralja Matije Korvina u Budimu. Iznad gotičkih podova prostorija i izvan sjevernoga dijela palače također su otkriveni mnogobrojni pokretni nalazi, među kojima se ističe skupina prekrasnih polikromnih kasnogotičkih pećnjaka datiranih u osmo desetljeće 15. stoljeća, izrađenih u radionicama u Regensburgu na Dunavu, rijeci kojom se tisućljećima odvijao promet dobara, novih ideja, obrtnika i vojski.⁴

- 2 Tomičić, Ž. (2003.): Na tragu srednjovjekovnog dvora knezova Iločkih (Ujlaki), Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 20, Zagreb: 131-150; Horvat, Z. (2009): Stambeni prostori u burgovima 13.-15. stoljeća, „Prostor“, 17 [2009] 1 [37], 32-51. (Ilok, 47, Sl. 23. Ilok, tlocrt 1. kata ; Sl. 25. Ilok, palas Nikole Iločkog, sjeverno pročelje.
- 3 Horvat, Z. (1999.), Kapele u burgovima 13 .- 15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj, „Prostor“, 5 (1/10), 193- 194; Horvat, 2009: 41, sl. 19D)
- 4 Tomičić, Ž. (2004.): Regensburg – Budim - Ilok. Kasnosrednjovjekovni pećnjaci iz dvora knezova Iločkih dokaz sveza Iloka i Europe, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 21, Zagreb: 143-176.; Holl, I.(1980): Regensburgi középkori kályacsempék. ArchÉrt 107.

Sl. 2.1. Ilok. Sjeverno pročelje palače vojvoda Iločkih s položajem dvorske kapele.
(Prema Horvat, 2009: Sl. 25.).

Sl. 2.2. Ilok. Tlocrt 1. kata palače vojvoda Iločkih s položajem dvorske kapele.
(Prema Horvat, 2009: Sl. 23B).

2. ARHEOLOŠKI DOKAZI O POSTOJANJU KNJIGA NA DVORU VOJVODA ILOČKIH U ILOKU

Nakon sažetog, nužnog, prikaza raskošnoga dvora vojvoda Iločkih u Iloku u nastavku se podrobnije posvećujemo skupini zanimljivih kovinskih okova od korica knjiga koji su u središtu naše pozornosti i svakako jasnije ocrtavaju razinu kulture u tom europskom središtu.

Prigodom arheoloških istraživanja velikog zapadnog dvorišta u Iloku otkriveni su pod urušenim zapadnim zidom palače brončani ugaoni okovi od dviju inkunabula, vjerojatno časoslova ili sličnih nabožnih knjiga, koji pokazuju odlike dvorske umjetnosti Matije Korvina.⁵ Zanimljivo je da se položaj nalaza okova korica knjiga u određenoj mjeri poklapa s općim rasporedom nalaza ranije spominjanih polikromnih pećnjaka koji se dovode u svezu s velikom peći u viteškoj dvorani vojvoda Iločkih koja je nekoć bila u prvom i drugom katu sjevernoga krila palače okrenutoga prema Dunavu. Peć je umjetničko obrtno remek-djelo nastalo marom vrsnih građevinskih keramičara, tj. pećara koji su potkraj 15. stoljeća, dakle u doba vojvode Lovre Iločkog (1477.-1524.) peć podigli, prenoseći iz dalekog Regensburga ali, djelomice i iz Tirola, svoje veliko iskustvo.⁶ Na primjeru spomenute peći i otkrivenih njezinih ulomaka – pećnjaka, neprocjenjive vrijednosti i renesansne ljepote dokazana je političko-povijesna i ina povezanost Iloka s onodobnim europskim udaljenijim središtima moći.⁷ Urušavanjem sjevernoga krila dvora vojvoda Iločkih, što je vjerojatno bila posljedica povijesnih događaja,⁸ izvan sjeverozapadnoga ugla otkrivena je u pouzdanom arheološkom kontekstu, u kasnosrednjovjekovnom sloju, datiranom u 15. stoljeće, skupina karakterističnih kovinskih nalaza.⁹

⁵ Tomičić, Ž. (2009): O ponekim arheološkim svjedočanstvima kasnosrednjovjekovne pismenosti u kontinentalnom dijelu Hrvatske, u: *Humanitas et literae ad honorem Franjo Šanjek / Zbornik u čast akademika Franje Šanjeka*, (urednici) Slišković, S. i Čoralić, L., Kršćanska sadašnjost/ Dominikanska naklada „Istina“, Zagreb: 747-776. Usp: nalazi iz Iloka: 751, sl. 3.

⁶ Holl, I. (1980): *Regensburgi középkori kályacsempék*. ArchÉrt 107.; Tomičić, 2004: 143 -176.

⁷ Tomičić, 2004: 143.-176.; Višestruke sveze dvora Matije Korvina u Budimu i Višegradu ogledaju se i u renesansnim pećima (usp.: Holl, I. (1993): *Renaissance-Öfen. Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn*. V. AA 45 (1993), 247 - 299), kojima su po visokoj razini izrade i kvalitete vrlo slični primjeri iz Iloka.

⁸ Stradavanja sjevernog krila dvora mogla su biti 1494. prigodom osvajanja Iloka od strane Vladislava II. Jagelovića, odnosno vjerojatnije intenzivnije tijekom 1688. godine kada je oslobađanjem grada od Turaka, od strane carske vojske taj dio planirano, sustavno razgrađen, pa je došlo i do urušavanja sjeverozapadnoga dijela palače, izazvanog eksplozijama koje je dokazala arheologija (usp. Tomičić, 2004.). Nakon zauzeća Iloka od strane kralja Vladislava I. Jagelovića 1494. godine, u dosta detaljnom popisu odnesenih vrlo vrijednih predmeta sa dvora vojvode Lovre Iločkog, ne spominju se i knjige (Usp.: Klaić, Vj. (1973): *Povijest Hrvata*, 4, Zagreb: 244).

⁹ Tomičić, 2009.

Riječ je o primjercima ukrasnih okova uglova korica od dviju knjiga (*sl. 3.*). Tu dragocjenu skupinu čine jedan potpuno ušćuvan okov s prekrasno izvedenim ukrasom nalik hrastovom listu (*sl. 3, 1.*), drugi oštećeni, točnije prelomljeni ugaoni okov korica s motivom ljiljana i dva bočno položena peterolatična cvjetića (*sl. 3, 2.*), potom središnji kvadratni okov korica (*sl. 3, 3.*) i, vrlo vjerojatno, dio bočne spine neke knjige koji je teško prepoznatljivog izgleda (*sl. 3, 4.*). Prikazani ugaoni okovi od korica knjiga, kao i središnji dio kvadratnog izgleda izrađeni su u tehnici prolamanja, urezivanja, cizeliranja i, što je posebice važno napomenuti, svi sadrže konične izbočine otesana vrha (*lat. umbilicus*) te rupe od tragova zakivanja na drvenu podlogu korica, u pravilu ovijenih kožom. Taj je važan detalj okova – umbilik, služio pri odlaganju knjiga koje su se u 15. stoljeću pohranjivale u vodoravnom položaju.¹⁰

U nastavku našeg prikaza nastojat ćemo pronaći primjerke analogne iločkim okovima i na temelju toga uspostaviti određene srodnosti i sveze te podrobnije odrediti mogući vremenski okvir njihova nastanka i korištenja.

Nalazi okova uglova korica od dviju knjiga iz dvora vojvoda Iločkih u Iloku pouzdano se mogu datirati oko 1480. godine, jer se slične knjige nabožnog karaktera, po nalogu kralja Matije Korvina, tiskaju u to doba a srodne inačice susrećemo diljem njegova prostranog srednjoeuropskog kraljevstva. Nabožne „iločke knjige“ potvrđuju ujedno vrlo visoku kulturnu i umjetničku razinu života njihovih korisnika, kao i potrebu za takovom vrstom štiva na dvoru vojvoda Iločkih. U prilog postojanju potrebe za nabožnim štivom u gradu Iloku govore i knjige koje su mogle biti i u franjevačkom samostanu. Ipak, mišljenja smo da su pronađeni dijelovi pripadali raskošno opremljenim liturgijskim knjigama koje su bile u uporabi u dvorskoj kapeli otkrivenoj u sjevernom krilu dvora vojvoda Iločkih.

Dakle, unutar iločkih nalaza okova uglova knjiga prepoznata su dva stilski različita ukrasna uratka. Stoga je razumljiva i naša pretpostavka kako je riječ o dvama nabožnim knjigama. Jedna je na ugaonim okovima korica bila ukrašena motivom ljiljana i dvama bočno položenim peterolatičnim cvjetićima (*sl. 3, 2.*), dok je kod druge riječ o primjerku s prekrasno izrađenim uzorkom hrastova lista (*sl. 3, 1.*). Taj je jedinstveni primjerak okova od ugla korica, ukrašen omiljenim motivom hrastova lista, svakako pripadao nekoj važnoj i sigurno brižno opremljenoj tiskanoj knjizi vrlo visoke razine.

U našem traganju za izvorištima koja su dovela do otkrića jedinstvene skupine kovinskih ukrasa nabožnih kasnosrednjovjekovnih knjiga otkrivenih u Iloku posegnuli smo za analogijama na tlu Hrvatske, ali i diljem Europe.

¹⁰ Tomičić, 2009.

Sl. 3. Ilok. Skupina od četiri primjerka ukrasnih okova korica knjiga. Snimio Hrvoje Jambrek. Konzervirao D. Doračić.

Na jugozapadnoj strani Psunja unutar jedinstvenoga kulturno-povijesnog spomeničkog kompleksa benediktinske opatije Sv. Mihovila Arkandela na položaju *Rudina* zapadno od Požege otkrivena je skupina kovinski okova od uglova korica nabožnih knjiga koje su korištene unutar refektorija. Valja napomenuti da je riječ o okovima korica triju knjiga kojima su pripadale i bočne kovinske sponne, također otkrivene na *Rudini*. Na to upućuju razne inačice trapeznih kovinskih ugaonih okova korica. Dok je na jednom primjerku vidljiv ukras s motivom lji-ljana i dva bočno položena peterolatična cvjetića, dotle se javlja i druga inačica s motivom hrastova lista te treća s motivom cvijeta s četiri latice. Na „rudinske knjige“ osvrnuli smo se inače detaljnije u novije doba i odredili im vrijeme korištenja, u posljednjoj četvrtini 15. stoljeća, te prepoznali njihove stilske sličnosti na nekoliko nalazišta unutar međuriječja Drave, Dunava i Save.¹¹ Pritom su prepoznate i dokazane određene logične sveze benediktinskog samostana i s nedalekim duhovnim središtem u Požegi.¹²

11 Tomičić, 2010.

12 Tomičić, 2010a.

Pregled nalazišta sa stilski srodnim primjercima okova korica knjiga, otkrivenih u pouzdanom arheološkom kontekstu, nastavljamo najnovijim vrijednim primjerkom otkrivenim 2008. godine tijekom sustavnih arheoloških istraživanja na položaju *Kliškovac* u Suhopolju, desetak kilometara istočno od Virovitice. Ispod i uokolo otkrivene crkve, pučki *Klise*, datirane u 15. stoljeće, otkrivena su tri uzastopna horizonta pokopavanja u vremenskom rasponu od 11. do 15./16. stoljeća. Pored osobito vrijednih pokretnih nalaza koji dokazuju postojanje grobnog inventara, osebujnošću se izdvaja nalaz romboidnog okova ugla od korica crkvene knjige, vjerojatno brevijara, otkriven na sjevernom temeljnom zidu sakralnog objekta.¹³ Taj dragocjeni primjerak okova ukrašen je motivom ljiljana s dva bočno položena peterolatična cvjetića te jasno odražava blisku pripadnost stilskom krugu srodnih primjeraka dokazanih u Iloku i na položaju *Rudina*, a ujedno i mogućem vremenu njegove izradbe i korištenja u funkciji vjerskog obreda u kasnogotičkoj crkvi, otkrivenoj na položaju *Kliškovac* kraj Suhopolja. Riječ je svakako o posljednjoj četvrtini 15. stoljeća.

U daljnjim traganjima za analogijama stilski srodnih okova uglova od korica knjiga prigoda je da se još jednom osvrnemo i na prikaz ovitka prve hrvatske tiskane knjige, tj. glagoljične inkunabule *Misal po zakonu rimskoga dvora*, iz godine 1483., kojoj nije poznato mjesto tiska, a koja je pohranjena u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.¹⁴ Pored činjenice da je to prva hrvatska tiskana knjiga, valja naglasiti kako je riječ i o prvom europskom misalu koji nije otisnut latinicom i nije na latinskom jeziku (Bratulić i Damjanović, 2005: 175 -176).¹⁵ Tim misalom počinje povijest glagoljičkog tiskarstva. Ono što posebice privlači našu pozornost to su dva kovinska ugaona okova kožnoga ovitka s naše najstarije inkunabule. Oblikom, ukrasima i u svim bitnim detaljima okovi misala identični su primjercima ugaonih okova knjiga koje smo, do sada, identificirali unutar međuriječja Drave, Dunava i Save, točnije u Iloku, na *Rudini* i u Suhopolju-*Kliškovcu* (Tomičić, 2009.). Na okovima su vidljivi ukrasi s motivom ljiljana i bočno položenim peterolatičnim cvjetićima.

¹³ Tomičić, 2009: 751, sl. 5.; Tomičić, Ž., (2009a): Suhopolje – Kliškovac: Od toponima do arheološke spoznaje!, STAROHRVATSKA PROSVJETA, III. Serija – svezak 36/2009. Split, 2009: 229-245.; Tomičić et ali., (2008), KLIŠKOVAC - TEREZOVAČ - SUHOPOLJE. Od mjestopisa do arheološke spoznaje! Rezultati arheoloških istraživanja od 2005. do 2008. godine (katalog izložbe): 4. Suhopolje. Izložba i arheološka istraživanja realizirani su potporom MZOŠRH, MKRH, Zaklade HAZU i Općine Suhopolje.

¹⁴ Tomičić, 2009: 755, sl. 13.

¹⁵ Misal po zakonu rimskoga dvora nastao je 22. veljače 1483., a pisan je na 220 listova papira i pergamine formata 18 x 27 cm. Ušćuvano je 11 primjeraka: 6 u Hrvatskoj i 5 u inozemstvu (Vatikan, Beč, Washington, Sankt Peterburg). Pohranjen je u Zagrebu, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R I-4° -62.

U nastavku našeg rada pokušat ćemo se osvrnuti na nekoliko srodnih nalaza okova uveza knjiga otkrivenih na prostoru susjedne srednjovjekovne Ugarske, o kojima je ranije već bilo u stručnoj literaturi govora. Njihovo pouzdano vremensko određenje, obzirom na pronalaženje unutar arheološkog konteksta, dalo nam je poticaja da ih usporedimo s netom navedenim fundsom nalaza okova knjiga iz kontinentalnoga dijela kasnosrednjovjekovne Hrvatske.

Na prvom mjestu riječ je o rezultatima arheoloških istraživanja koja su mađarski kolege provodili u kompleksu kraljevske palače staroga Budima (Holl, 2005: 21.).¹⁶ Prigodom arheoloških istraživanja zapadnog krila srednjovjekovne palače Budima, tijekom 1950. godine, otkrio je arheolog László Nagy objekt kojega je označio „Jama 34“ (Holl, 2005: 28, Abb.31: 1-2). U zapuni te jame otkriveni su kasnosrednjovjekovni nalazi, među kojima i dva okova knjiga. Jedan je primjerak mesingani i ukrašen ljiljanima, čiji se motiv pomoću uveza tiskanog rukopisa iz 1475. može pripisati toj godini.¹⁷

U jugozapadnom dijelu Prekodunavlja, susrećemo se s daljnjim analognim nalazom koji je predmetom našeg zanimanja. Na nalazištu Alsórajk-Kastélydomb, pored velikog kompleksa samostana i srednjovjekovne samostanske crkve Sv. Djevice Marije u pripadajućem groblju, u horizontu grobova, koji se na temelju nalaza može pripisati sve do u 15. i prvu polovicu 16. stoljeća, u zapuni tamošnjeg groba 273 uz pokojnicu ležao je okov knjige iz mesinganog brončanog lima s tiještenim i na proboj izvedenim ukrasom ljiljana s bočnim cvjetićima. Ugaoni okov učvršćivao se na drveni pokrov, tj korice knjige brončanim zakovicama.¹⁸

U prilog navedenom opredjeljivanju iločkih, kao i drugih navedenih nalaza iz međuriječja u kasno 15. stoljeće govori nam jedinstveni primjerak inkunabule, koja je pohranjena u knjižnici Sveučilišta u Altoni u Hamburgu. Taj uistinu unikatni primjerak inkunabule sa sjevera Njemačke paradigmatično definira predodžbu knjige iz 15. stoljeća, koja je opremljena pored kožnog ovitka i vrlo sličnim ukrasnim funkcionalnim detaljima u središnjem dijelu, kao i okovima na uglovima korica te sponama na bočnoj strani odnosno ukrasima otiskivanim u tehnici „slijepog tiska“ (Tomičić, 2009: 754-755, sl. 12).¹⁹ Inkunabula iz Ham-

¹⁶ Holl, I. (2005): Fundkomplexe des 15.-17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda, *Varia Archaeologica Hungarica*, XVII, Budapest, 21.

¹⁷ Holl, 2005, Abb. 31: 1; Tomičić, 2009: 756-757, sl. 16.

¹⁸ Szöke, 1996: 278, 304, T. 139, 7.; Tomičić, 2009: 757, sl. 17.

¹⁹ Usp. Tomičić, Ž., (2009): O ponekim arheološkim svjedočanstvima kasnosrednjovjekovne pismenosti u kontinentalnom dijelu Hrvatske, u: *Humanitas et literae ad honorem Franjo Šanjek / Zbornik u čast akademika Franje Šanjeka*, (urednici) Slišković, S. i Čoralić, L., Kršćanska sadašnjost/ Dominikanska naklada „Istina“, Zagreb, 2009: 747-776, i posebice ondje navedenu literaturu u bilješci 11.

burga na okovima uglova korica knjige sadrži motiv identičan našima s do sada navedenih primjeraka. Riječ je o motivu lista ljiljana s bočno položenim peterolatičnim cvjetićima.

Netom spomenuti primjerak inkunabule sa sjevera Europe potvrđuje raširenost ukusa koji je prepoznat na velikom europskom prostoru a kojemu je jedno od možda najvažnijih idejnih ishodišta bio dvor kralja Matije Korvina u Budimu, odnosno u nadbiskupskom sjedištu Ostrogonu.

Godine 1479. Matija Korvin je naredio da, za jedinstvenu liturgiju u njegovu kraljevstvu, sve dijeceze moraju imati svoje tiskane liturgijske knjige. Zatvaranjem tiskare Andreasa Hessa u Budimu u Ugarskoj više nije bilo radionica opremljenih za takovu vrstu knjiga. Stoga su biskupi i drugi naručitelji ugovarali s tiskarskim uredima drugdje, često posredovanjem nekog nakladnika knjiga iz Budima. Različite liturgijske knjige bile su tiskane za domaću uporabu primjerice u Veneciji, Baselu, Beču, Lyonu i Nürnbergu.

Prema navedenoj naredbi Matije Korvina iz 1479. godine o unifikaciji liturgijskih knjiga, tiskaju se, primjerice, za dijecezu u Ostrogonu 1480. u Veneciji ostrogonski brevijar (*Breviarium Strigoniense*),²⁰ a 1484. u Nürnbergu ostrogonski misal (*Misale Strigoniense*).²¹

Od posebne je važnosti u našem razmatranju opremanja nabožnih knjiga kasnog 15. stoljeća spomenuti prekrasni primjerak ostrogonskog časoslova (*Breviarium Strigoniense*) koji sadrži sve bitne sastavnice izgleda knjige najviše razine

²⁰ Usp. Salgó, 2009: 437, 10.18. - Prema dekretu Matije Korvina iz 1479. godine o unifikaciji liturgijskih knjiga, Mihály, biskup Milcova (mađ. Milkó), sufragana nadbiskupa Ostrogona, dobio je kraljevski nalog da revidira, korigira i pripremi za publiciranje brevijar sastavljen za dijecezu Ostrogona. Tiskanje je naručeno od strane Johanna Cassisa (Johannes Helm pod njemačkim imenom), trgovca knjigama i nakladnika smještenog u Regensburgu, kod njegova poslovnog partnera Erharda Ratdolta, tiskara iz Augsburga koji je u to doba radio u Veneciji. Ostrogonski brevijar pohranjen je u Budimpešti u Országos Széchényi Könyvtar, Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 799. Erhard Ratdolt je vjerojatno naučio tiskanje u Nürnbergu od nekadašnjeg astronoma kralja Matije Korvina Johanna Regiomontana. Ratdolt je došao u Veneciju u doba velikog procvata tiskanja. S publikacijama visoke kvalitete augsburški se majstor ubrzo uspeo na sam vrh. Njegovo djelo pribavilo mu je međunarodnu prepoznatljivost. Izvanredna tipografija prepoznata na *Breviarium Strigoniense* pribavila je Ratdoltu nove narudžbe. Tako je 1486. ugovorio tisak drugog izdanja ostrogonskog misala, a u Augsburgu i Thurociji jeve kronike. U tiskanju slova uveo je, primjerice, tiskanje zlatnom tintom.

²¹ Usp. Salgó, 2009: 432 - 433, 10.15. - Tekst misala iz dijeceze u Ostrogonu bio je prvo osmišljen i pripremljen za tisak od strane Mihályja, biskupa Milcova (mađ. Milkó), sufragana nadbiskupa Ostrogona. Tiskanje je obavio poznati tiskar u Nürnbergu, Anton Koberger (1440/45.-1513.), koji je 1470. uredio tiskarnicu i knjigovežnicu s približno stotinu zaposlenika. Diljem Europe imao je svoje dućane i posrednike. Koberger je bio raznoliki poslovni čovjek, nakladnik, tiskar i prodavač knjiga, koji je zaposlio najbolje suvremene umjetnike. *Misale Strigoniense* tiskan je u dva stupca crveno i plavo, s slikanim i pozlaćenim inicijalima i kanonskim slikama, sa suvremenim drvenim pločama u obnovljenom kožnom uvezu, s bakrenim sponama i okovima za uglove i kožnim ušima za listanje. Pohranjen je u Budimpešti u Országos Széchényi Könyvtar, Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 177.

Sl. 4. Brevijar iz Ostrogona (Breviarium Strigoniense). Tiskao Erhard Ratdolt iz Augsburga u Veneciji 1480. godine. (Prema Matthias Corvinus, the King, 2008.).

(sl. 4.). To je remek-djelo tiskano 1480. u Veneciji u oficini Erhard Ratdolta.²² Vrsnoću mu odaje gotičko crveno i crno pismo u dva stupca. Pozornost privlače četiri ugaona okova s motivom ljiljana i bočno položenim peterolatičnim cvjetićima te umbilicima odnosno središnji ukrašeni okov te dvije bočne spine bez remena. Ugaoni okovi kao i središnji romboidni dio s četiri ljiljana i umbilikom učvršćeni su zakovicama na drvenu podlogu korica knjige, koja je uvezana u suvremenom slijepom tisku *Bečke kože*. Slijepi tisak (*njem.* Blinddruck) načinjen je od strane majstora Sackauera iz Beča nekoliko godina kasnije, tj. iza 1480. Ostrogonski brevijar je doista morao biti paradigma u opremanju liturgijskih knjiga kasnoga 15. stoljeća u dijecezama kraljevstva Matije Korvina.

Od našeg humanističkog polja povijesti umjetnosti ispravno je prepoznato, da se u Ratdoltovoj i drugim mletačkim officinama prožimaju *de facto* dva kulturna kruga, prekoalpski odnosno njemački, i jadranski odnosno talijanski, a s njima se putem tiskanih (ilustriranih) knjiga povezuje i hrvatska kulturna sredi-

²² Usp. Redgrave, G. R., (1894): Erhard Ratdolt (1442.-1528.) bio je rani njemački tiskar iz Augsburga aktivan u tiskanju u Veneciji, gdje je djelovao od 1476 do 1486. Vratio se u Augsburg gdje je nastavio s poslom tiskanja. Njegove inovacije opreme i tipografije, miješanjem tiska i drvoreza, postupno su bile sve više vrijedne divljenja.

na (Pelc, 2005: 26). Do nedavna se to povezivanje s dvama kulturnim krugovima prepoznalo na temelju nekoliko primjera nabožnih štiva, poglavito, uz istočno-jadransko priobalje i do, primjerice Zagreba (Pelc, 1994: 479).²³

Otkrićem okova korica kao dijelova opreme knjiga nabožnog karaktera na, za sada, sedam nalazišta u Slavoniji, sve do Iloka na Dunavu, može se na temelju tvornih svjedočanstava pouzdano proširiti zona ranije spomenutih kulturnih krugova. Prostor kasnosrednjo-vjekovne Slavonije i Srijema posut brojnim plemićkim gradovima – burgovima, samostanima, crkvama i dvorovima oligarha najvišeg sloja društva (Ilok, Orahovica), bio je integriran u kraljevstvo Matije Korvina, ali u većem dijelu međuriječja Drave, Dunava i Save i pod *vladavinom* moćnih vojvoda Iločkih. Pritom je svakako od velike političke važnosti bio utjecaj moćnog potestata vojvode Nikole Iločkog, kralja Bosne s prijestolnicom u Jajcu, te potom i njegova sina Lovre, vojvode Iločkog. Zahvaljujući osobnim kontaktima s onodobnim središtima moći, gradovima u Italiji (Ferrara, Firenca, Venecija i sl.), Austriji i Bavarskoj te s papom Sikstom IV. (1471-1484, Francesco della Rovere)²⁴, Nikola Iločki, bio je vrlo vjerojatno i svojevrstni most između kraljevstva Matije Korvina i okolnih europskih područja. Spoznaje o opsegu i realnoj važnosti uloge vojvoda Iločkih u povezivanju europskih regija počivaju velikim dijelom još uvijek u nedovoljnom proučavanju povijesnih vrela, koja bi mogla osvijetliti prijelaz iz kasnoga srednjeg vijeka u rani novi vijek. U našem uratku nazire se jedan od, do sada, potpuno zaboravljenih ili neprepoznatih, segmenata duhovnog života spomenutih epoha koji se temelji na spoznajama što ih daruju „krhotine renesanse“, tj. dragocjeni nalazi umjetničkog obrta u neposrednoj svezi s tiskanjem i, posebice, opremanjem nabožnih knjiga. Tim tiskanjem i opremanjem knjiga, ali i potrebom za tom vrstom štiva, možemo to slobodno izraziti, dosegnuta je možda i najviša umjetnička razina duhovnosti Slavonije, koja upravo u doba smjene vojvoda Nikole (umro 1477.) i nastupa Lovre Iločkog, doživljava i smjenu kasne gotike i nastup novoga umjetničkog izričaja renesanse. Taj novi izričaj ima svoja ishodišta u ugarskim žarištima Budimu, Ostrogonu i Pečuhu.²⁵

²³ Pelc, M.,(1994): Tiskane liturgijske knjige, u SVETI TRAG DEVETSTO GODINA ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE 1094-1994, Katalog izložbe, (ur. T. Lukšić et al.), Zagreb, 1994: 471-480. Zagrebačka biskupija, blisko povezana s mađarskim crkvenim životom, naručila je prvi tiskani časoslov – BREVIARUM ZAGRABIENSE, koji je tiskan 9.10. 1484. u Veneciji od strane Erharda Ratdolta iz Augsburga. Pohranjen je u Budimpešti u Mađarskoj nacionalnoj biblioteci a jedan se još primjerak čuva u Vatikan-skoj biblioteci.

²⁴ Fedeles, T., (2008): “BOSNIAE...REX...APOSTOLORUM LIMINA VISIT”. Újlaki Miklós 1475-ös római zarándoklata, Pécs, 2008. u: RENAISSANCE-RELATIONEN, UNGARN UND EUROPA IN DEN 15-16 JAHRHUNDERT, Internationale Tagung in Pécs, 1-3. Oktober 2008.

²⁵ Pelc, M., (2009): Krhotine renesanse u Slavoniji//Slavonija, Baranja i Srijem. Vrela europske civilizaci-

Korištenje usluga tiskara u Veneciji i Njemačkoj (Augsburg, Nürnberg) od strane dvora Matije Korvina, ali i priljevom darovanih knjiga te njihovim množenjem, nakon što je 1476. u Budim došla kraljica Beatrix Aragonska imalo je, pretpostavljamo, posrednog utjecaja i na ostale dijelove kraljevstva (Mikó, 2009: 468). Dakle, i na prostor kasnosrednjovjekovne Slavonije. Naime, 1480-tih godina u Ugarsku su za ljude bliske dvoru došli raditi sjevernotalijanski minijaturisti.²⁶ Njihove su tiskare skromnijih standarda radile, poglavito za prelate bibliofile dvora (Mikó, 2009: 470).

Detalji koji su svakako prepoznati i na primjercima okova nabožnih knjiga, otkrivenih tijekom arheoloških istraživanja u zapadnom dvorištu izvan sjevernog krila palače vojvoda Iločkih u Iloku, su ugaoni okov s motivom ljljana i bočno položenim peterolatičnim cvjetićima i umbilikom. Pritom su podjednako važni i primjerak ugaonog okova s motivom hrastova lista, odnosno središnji okov korica knjige s umbilikom i relativno jednostavnim ukrasima (*slika 3.*). Uvjereni smo kako je skupina tih dragocjenih nalaza pripadala opremi liturgijskih knjiga koje su korištene u dvorskoj kapeli palače vojvoda Nikole i njegova sina Lovre Iločkog. O kakovoj je vrsti štiva riječ teško je precizno zaključiti. Ipak, misali i brevijari svakako su bili u to doba od posebne važnosti.

Prema prihvaćenom mišljenju u kasnom 15. stoljeću među liturgijskim rukom prepisivanim i tiskanim knjigama misali su bili najčešće korišteni i od raznih, pa vrlo vjerojatno, i hrvatskih naručitelja (Pelc, 2005: 24). Među njima je na hrvatskom prostoru bilo izdanja misala objavljenih na glagoljici hrvatskim jezikom, a jedan, ranije spomenuti i za potrebe Zagrebačke crkve, na latinskom (Pelc, 2005: 24, n. 16).²⁷ Liturgijske knjige su općenito simbolički objedinjavale svjetovnu i crkvenu vlast, pa su njihovi naručitelji i korisnici, pored vladara bili i imućni pripadnici najvišeg svjetovnoga i crkvenog staleža (biskupi i opati samostana).

cije. Prvi svezak/ Bratulić, Josip; Ćosić, Stjepan; Iskra Janošić, Ivana; Nemeč, Krešimir (ur.). Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske; Galerija Klovićevi dvori, 2009: 185 -188.

²⁶ U to doba za potrebe Matije Korvina djeluju studiji velikih firentinskih iluminatora te sjevernoitalijskih minijaturista. Usp.: Mikó, Á., (2008): Bibliotheca Corvina, u: Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal of the Hungarian Royal Court 1458 -1490. Exhibition catalogue. (ur.: Farbaky, P.; Speckner, E.; Szende, K.; Vegh, A.), Budapest, 2008: 468 - 471.

²⁷ Pelc, M., (2005): OD PRIMANJA DO STVARANJA. HRVATSKA GRAFIKA 15. I 16. STOLJEĆA [FROM ACCEPTANCE TO CREATION CROATIAN PRINTS FROM THE 15th AND 16th CENTURIES], Vjesnik bibliotekara Hrvatske 48, 3/4(2005), 16-49.; Godine 1484. zagrebački je biskup Osvald kod Erharda Ratdolta, tiskara podrijetlom iz Augsburga koji tada djeluje u Veneciji, dao tiskati prvo izdanje Zagrebačkog brevijara (Pelc, 2005: 26). Isti je tiskar tijekom djelovanja u Veneciji 1477. tiskao i knjigu Koriolana Cipica Petri Mocenici imperatoris gesta (Pelc, 2005: 26, usp.n. 21); Usp. Ágnes W. Salgó, 2009: 438-439, sl. 10.19. Breviarium Zagrabienae pohranjen je u Budimpešti u Országos Széchényi Könyvtar, Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 800.

Usmjereni u radu na djelovanje vojvoda Iločkih svjedočimo njihovu razgrananu i opsežnu profanu i duhovnu izgradnju. Ta djelatnost obuhvaća obnavljanje, fortificiranje i opremanje rezidencija (dvorovi u Iloku i *Ružica* u Orahovici), poglavito kamenim namještajem (križni prozori), fresko slikarijama, reprezentativnim zidanim keramičkim pećima. Ujedno se grade, obnavljaju i opremaju crkve (Sv. Petar Apostol, Sv. Ivan Kapistran, Sv. Ana) i dvorske kapele u rezidencijama vojvoda. Usporedno jača trgovina s udaljenim regijama Europe, posebice ona Dunavom. Potom u podgrađu cvatu razni obrti te u okolici najvažnije gospodarske grane (vinogradarstvo), a uređuju se u kontinuitetu i nužni zakonski okviri života velikoga grada (*Statut grada Iloka*).²⁸ Osjeća se procvat u kojem svakako ima prostora i volje za pojavu prvih tiskanih knjiga, i njihovim korištenjem u liturgiji unutar dvora vojvoda Iločkih ili u samostanima grada te pripadajućim velikim crkvama smještenim unutar snažnih gradskih bedema. Jesu li vojvode Iločki osjećali potrebu i za drugim vrstama štiva teško je zaključiti. Ipak, sveze s dvorom u Budimu, potom duhovnim žarištem u Ostrogonu i onim biskupa Jana Panonija u Pečuhu te ostalim europskim dvorovima moćnih prinčeva u Italiji, Austriji, Bavarskoj, Češkoj i slično, mogle su biti poticajem za prikupljanje knjiga, te možda i oblikovanjem nekih rudimenata knjižnica u dvorovima. Knjige su mogle biti i vrijedni pokloni. Materijalni dokazi iz zapadnog dvorišta urušenog sjevernog krila palasa Nikole i Lovre Iločkog upućuju na pretpostavke da su otkriveni okovi od korica pripadali knjigama koje pouzdano možemo datirati u posljednju četvrtinu 15. stoljeća. To su vrlo vjerojatno knjige posvećene liturgiji a korištene su u dvorskoj kapeli palasa koja je organski povezana u sjevernom krilu s reprezentativnom viteškom dvoranom. Sličan primjer predstavljaju nalazi iz *Ružice* u Orahovici, koji su zajedno s ovdje analiziranim primjercima tvorili određeni duhovni krug na svršetku 15. stoljeća, pa ih držimo liturgijskim knjigama korištenim u doba vojvode Lovre Iločkog (1477.-1524.) koji je održavao vrlo dobre veze s dvorom kralja Matije Korvina i njegovim sinom, potencijalnim ali neostvarenim nasljednikom, Ivanišom Korvinom.

Pokušajmo se u nastavku kratko osvrnuti na razdoblje u kojem se u nama zemljopisno susjednom prostorima javlja pojačano zanimanje za knjigom u visokim slojevima društva. Od 1460-tih godina sežu početci slavne knjižnice Matije Korvina a njezin razvoj bio je jedna od kraljevih najdubljih težnji do svršetka života (Engel, 2005: 318).²⁹ Težio je zbirci u kojoj bi bilo sažeto sve znanje starog

²⁸ Margetić, L., (2000), ZAGREB I SLAVONIJA, Zagreb, 2000: 226. i d. (ILOČKA PRAVNA KNJIGA)

²⁹ Engel, Pál (2005): THE REALM OF ST STEPHEN. A History of Medieval Hungary 895-1526, London – New York, King Matthias Corvinus (1458-1490): 298-322. /Patronage of the Arts and humanities/, 318-320.

i modernog svijeta i to ga je navelo da sustavno traga za raritetima. Izmjenjivao je knjige s velikim Lorenzom Medicijem, bio je i stalni kupac knjiga u Firenci a održavao je i veze s drugim sakupljačima. Jedno je doba u Budimu za njegove potrebe radila radionica koja je okupljala 30-tak umjetnika (Engel, 2005: 318). Prema Nicholasu Oláhu, poznatom humanistu i nadbiskupu Ostrogona, *Bibliotheca Corvina* popunjavala je dvije raskošne dvorane pored kraljevske kapele u Matijinoj palači u Budimu. U jednoj su bila djela grčkih, a u drugoj latinskih autora. Znanstvenici su mišljenja da je u doba smrti Matije Korvina njegova knjižnica brojala više od dvije tisuće naslova. Ta su umjetnička djela u Budimu bila gotovo potpuno uništena tijekom 16. i 17. stoljeća, pa se samo nazire što je sve nestalo (Engel, 2005: 319).

3. ZAKLJUČAK

Arheološka svjedočanstva o kojima je u prilogu bilo govora materijalno dokazuju postojanje književnosti, potom potrebu za njom, kao i blizinu te povezanost onodobnih kulturnih, umjetničkih te književnih središta. Poput širenja rensburških pećnjaka snažnom europskom vodenom prometnom poveznicom Dunavom, tako se iz prijestolnica kraljevstva Matije Korvina - Beča i Budima, ali i sjedišta primasa u Ostrogonu, šire usmjereno prema neposrednim korisnicima – magnatima (oligarsima) i crkvenim duhovnim središtima (samostani!) jednoobrazni paradigmatiski primjerci, tj. predlošci za opremu onodobnih knjiga. O kakovim je knjigama riječ? Vrlo vjerojatno o liturgijskim (biblijama, misalima, časoslovima, kodeksima) i sličnim štivima. Posebice ih valja očekivati u urbanim sredinama sa samostanima i sakralnim objektima, ali i na dvorovima istaknutih feudalaca. Takvo je središte bilo svakako i kasnosrednjovjekovni Ilok s nekoliko crkava (Sv. Petra Apostola, Sv. Ivana Kapistrana, Sv. Ane), franjevačkim i augustinskim samostanom i rezidencijom vojvoda Iločkih, koji, zacijelo, na temelju tvarnih svjedočanstava imaju neke oblike knjižnice.

Vojvode Iločki su, poput ostalih potestata, vrlo vjerojatno održavali manje ili više sadržajne, kontakte s onodobnim središtima znanstvenog i misaonog razvoja tijekom i nakon posjeta gradovima u Italiji i diljem Matijina kraljevstva.³⁰ Osobnim kontaktima s predstavnicima plemićkih obitelji Medici i Este te s papom Sikstom IV., prigodom posjeta Svetom Ocu na Uskrs 1475, i vojvode Iločki, tj. Nikola kao kralj Bosne i sin mu Lovro, pridružili su se složenim procesima prenošenja roba, znanja ili novih obzora u misaonosti i umjetnosti. Na taj način

³⁰ Usp. Raukar, T., (2000): HRVATSKA NA EUROPSKOM PROSTORU, u: HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI. HRVATSKA I EUROPA kultura, znanost i umjetnost. SREDNJI VIJEK I RENESANSA (XIII-XVI. STOLJEĆE), Svezak II, Zagreb, 2000: 5-36.

su se uključili u društvena gibanja na europskom i mediteranskom prostoru (Raukar, 2000: 20). U tim gibanjima bila je od presudnog značenja revolucionarna pojava tiskanja knjiga, jer je mogućnost lakšeg umnažanja rukopisa putem tiska bitno pridonijela širenju ideja i ubrzanom uklapanju novih slojeva i čitavih pokrajina u suvremene kulturne i društvene procese (Maroević, 1986: 81).³¹

Prostor Slavonije i hrvatskog dijela Podunavlja sa Srijemom, kako to dokazuje primjer grada Iloka, vrlo brzo je počeo participirati u tom civilizacijskom kretanju. To treba pripisivati dobrim vezama vojvoda Iločkih i blizini Iloka utjecajnim kulturnim žarištima.

U okrilju dvorova Iločkih i u samostanima, pod patronatom ostalih feudalnih moćnika i crkve, diljem međuriječja Drave, Dunava i Save, usporedno se odvijao proces prihvaćanja nabožnih knjiga koje pokazuju unificiranost u opremi, poglavito, korištenjem određenih ugaonih okova s florealnim ukrasima (npr. cvijet ljiljana, list hrasta, cvijet s četiri latice) na koricama knjiga. Te liturgijske knjige su podjednake opreme, jer su dekretom kralja Matije Korvina iz 1479. godine unificirane sadržajem i, vrlo vjerojatno, izvanjskim likovnim rješenjem te opremom korica. Uzor im se prepoznaje u ostrogonskom časoslovu (*Breviarium Strigoniense*), koji je tiskan 1480. godine u oficini Erharda Ratdolta u Veneciji. Svi analogni primjerci okova od korica nabožnih knjiga, otkriveni u Slavoniji ali i u prekodravskom dijelu Ugarske te na ovdje navedenim knjigama kasnog 15. stoljeća pokazuju unificiranost likovnog izgleda i pripadnost krugu liturgijskih knjiga.

U posljednjem stoljeću srednjega vijeka i na pragu ranoga novoga vijeka, kada je Hrvatska štit Europe, iskazuje se naše međuriječje kao snažna karika i sastavnica kulturne povijesti, prepoznate na sreću i zaslugom humanističkog polja arheologije, odnosno njezinih istančanih metoda. Na taj se način, otkrićem dijelova opreme tiskanih liturgijskih knjiga, postupno sustavno upotpunjuje i sveukupna praznina koja je do sada postojala u slici o kasnosrednjovjekovnoj književnosti na tlu sjevernog dijela Hrvatske. Smješten između istočnog pročelja Jadrana, pod utjecajem Venecije i onodobnog srednjeg Podunavlja, tj. jezgre kraljevstva Matije Korvina, koje je dolaskom kraljice Beatrix Aragonske, preuzelo ulogu nositelja renesansne umjetnosti u svim sastavnicama, prostor kasnosrednjovjekovne Slavonije pridružuje se kao aktivni sudionik složenim procesima novog oblikovanja Europe.

U tom je složenom oblikovanju prostor Slavonije sa sjajnim sijelom vojvoda Iločkih u Iloku odigrao časnu ulogu ostavivši nam dragocjene krhotine re-

³¹ Maroević, I., (1986): Univerzalni tokovi i „rasuta baština“, u: Pisana riječ u Hrvatskoj, Katalog izložbe Zagreb, 1986, 81-87.

nesanse i jasne potvrde postojanja tiskanih liturgijskih knjiga. Iločkih knjiga! S primjercima okova knjiga otkrivenim na položajima dvora vojvoda Iločkih u Iloku, odnosno diljem Slavonije, proširen je znatnije broj podataka o evoluciji srednjovjekovne književnosti u Europi. Otvoren je važan „vremenski prozor“ u duhovnu prošlost Slavonije.

Literatura

1. ANDRIĆ, S., (1998), Benediktinski samostan sv. Mihovila Arkandela na Rudini, *Zlatna dolina: godišnjak Požeštine* 4, br. 1, 1998: 31-57.
2. BENEDIKTINSKA OPATIJA SV. MIHOVILA RUDINA, Požega, 1997.
3. BRATULIĆ, J., DAMJANOVIĆ, S., (2005), *Hrvatska pisana kultura, Izbor djela pisanih latini-com, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XXI. stoljeća*, 1. sv. (VIII.-XVII. st.), Križevci-Zagreb, 2005: 175-176.
4. ENGEL, P., (2005), THE REALM OF ST STEPHAN. A history of Medieval Hungary 895 – 1526, London 2005.
5. FEDELES, T., (2008), „BOSNIAE...REX...APOSTOLORUM LIMINA VISIT“. Újlaki Miklós 1475-ös római zarándoklata, Pécs, 2008. u: RENAISSANCE-RELATIONEN, UNGARN UND EUROPA IN DEN 15-16 JAHRHUNDERT, Internationale Tagung in Pécs, 1-3. Oktober 2008.
6. HOLL, I., (1980): Regensburgi középkori kályhacsempék. *ArchÉrt* 107.
7. HOLL, I., (2000), *Funde aus dem Zisterzienserklöster von Pilis*, Die Ausgrabungen in Pilisszentkereszt, Bd. 1., *Varia Archaeologica Hungarica*, Bd. 11., Budapest, 2000: 70, Abb.130, 1-3.
8. HOLL, I., (2005), „Fundkomplexe des 15.-17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda“, *Varia Archaeologica Hungarica*, XVII., Budapest, 2005: 28., Abb. 31:1.
9. HORVAT, Z., (1999), *Kapele u burgovima 13.-15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj*, „Prostor“, 7(2/18): 189-198, Zagreb
10. HORVAT, Z., (2002), *Analiza srednjovjekovne faze gradnje dvorca Odescalchi, nekadašnjeg palasa Nikole Iločkog, kralja Bosne*, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 19, Zagreb: 195-212.
11. HORVAT, Z., (2009), *Stambeni prostori u burgovima 13.-15. stoljeća*, „Prostor“, 17 [2009] 1 [37], 32-51.
12. MARGETIĆ, L., (2000), *ZAGREB I SLAVONIJA*, Zagreb, 2000: 226. i d. (ILOČKA PRAVNA KNJIGA)
13. MAROEVIĆ, IVO (1986): *Univerzalni tokovi i „rasuta baština“*, u: Pisana riječ u Hrvatskoj, Katalog izložbe, Zagreb, 1986, 81-87.
14. MIKÓ, A., (2008), *Bibliotheca Corvina*, u: „Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal of the Hungarian Royal Court 1458 – 1490“. Exhibition catalogue. (ur.: Farbaky, P.; Spekner, E.; Szende, K.; Vegh, A.), Budapest, 2008: 468-471.
15. NAGY, BALAZS, (2008): *The Political face of Central Europe in the Time of Matthias Corvinus*, u: Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal of the Hungarian Royal Court 1458 – 1490. Exhibition catalogue. (ur.: Farbaky, P.; Spekner, E.; Szende, K.; Vegh, A.), Budapest, 2008: 205-213

16. PELC, M., (1994): *Tiskane liturgijske knjige*, u SVETI TRAG DEVETSTO GODINA ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE 1094-1994, Katalog izložbe, (ur. Čorak, Ž.), Zagreb, 1994, 471-480.
17. PELC, M., (2005): OD PRIMANJA DO STVARANJA. HRVATSKA GRAFIKA 15. I 16. STOLJEĆA [FROM ACCEPTANCE TO CREATION CROATIAN PRINTS FROM THE 15th AND 16th CENTURIES], Vjesnik bibliotekara Hrvatske 48, 3/4(2005): 16-49.
18. PELC, M., (2007), *RENASANSA. Uspomeni Cvita Fiskovića. POVIJEST UMJETNOSTI U HRVATSKOJ*, Zagreb.
19. RAUKAR, T., (2000), HRVATSKA NA EUROPSKOM PROSTORU, u HRVATSKA I EUROPA KULTURA, ZNANOST I UMJETNOST, Svezak II. (Srednji vijek i renesansa (XIII-XVI. stoljeće), ur.: Eduard Hercigonja, Zagreb, 2000: 5-36.
20. REDGRAVE, G. R., (1894): *Erhard Ratdolt and his work at Venice*. London.
21. SALGÓ, ÁG. W., (2008), *Breviary for the Diocese of Esztergom printed upon Matthias Corvinus' order*, u: "Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal of the Hungarian Royal Court 1458 – 1490". Exhibition catalogue. (ur.: Farbaky, P.; Spekner, E.; Szende, K.; Vegh, A.), Budapest, 2008: 437-433, 10.15.
22. SALGÓ, ÁG. W., (2008), *Breviary published on commission of Osvat Tuz, Bishop of Zagreb*. u: Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal of the Hungarian Royal Court 1458 – 1490. Exhibition catalogue. (ur.: Farbaky, P.; Spekner, E.; Szende, K.; Vegh, A.), Budapest, 2008: 439, 10.19.
23. SZÖKE, B. M., (1996), *Die Prämonstratenserpropstei von Alsó-Kastélydomb* (u: Béla Miklós Szöke), *Antaeus communicationes ex Institutio archaeologico Acaademiae Scientiarum Hungaricae* 23/1996., Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahöter Becken, Südwest-Ungarn von der Völkerwanderungszeit bis zum Mittelalter, Budapest, 1996: 251.-305.
24. TOMIČIĆ, Ž., (2003), *Na tragu srednjovjekovnog dvora knezova Iločkih (Ujlaki)*, „Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu“, 20: 131-150, Zagreb.
25. TOMIČIĆ, Ž., (2004), *Regensburg – Budim – Ilok. Kasnosrednjovjekovni pećnjaci iz dvora knezova Iločkih dokaz sveza Iloka i Europe*, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 21/2004., Zagreb, 2004: 143-176.
26. TOMIČIĆ, Ž. ET ALI., (2008), *KLIŠKOVAC - TEREZOVAČ - SUHOPOLJE. Od mjestopisa do arheološke spoznaje!* Rezultati arheoloških istraživanja od 2005. do 2008. godine (katalog izložbe). Suhopolje, 2008.
27. TOMIČIĆ, Ž., (2009), *O ponekim arheološkim svjedočanstvima kasnosrednjovjekovne pismenosti u kontinentalnom dijelu Hrvatske*, u: *Humanitas et literae ad honorem Franjo Šanjek / Zbornik u čast akademika Franje Šanjeka*, (urednici) Slišković, S. i Čoralčić, L., Kršćanska sadašnjost/ Dominikanska naklada „Istina“, Zagreb, 2009: 747-776.
28. TOMIČIĆ, Ž., (2009a) - *Suhopolje – Kliškovac: Od toponima do arheološke spoznaje!*, *STAROHRVATSKA PROSVJETA*, III. Serija – svezak 36/2009. Split, 2009: 229. - 245.
29. TOMIČIĆ, Ž., (2010), *O tragovima kasnosrednjovjekovne književnosti na području Požege*, U *Zbornik 800-ta obljetnica Požeško-slavonske županije: Zavod za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Požegi*, Požega 2010 (u tisku).
30. TOMIČIĆ, Ž., (2010a), *O kasnosrednjovjekovnim knjigama iz benediktinskog samostana Sv. Mihovila Arkandela na Rudini kraj Požege*. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb 2010 (u tisku).

Archaeological Testimonies of the Existence of Books at the Duke of Ilok's Palace in Ilok

Summary

At a naturally protected position on a large loess plateau along the ancient waterway of the Danube, where present-day Ilok lies, the main forces predetermining the shape of a succession of prehistoric, classical antiquity, mediaeval and new-era agglomerations intersected. The central point of the ongoing life was formed in an area where Central European, Danubian and Mediterranean influences have overlapped to the present day. This is the point from which the author, shedding light on an extraordinarily interesting and significant item, i.e. the finding of the fittings of two liturgical books excavated in the course of systematic archaeological excavations on the site of the Duke of Ilok's Palace in Ilok, confirms that the cultural standards of this late-Mediaeval town had been extremely high. The liturgical books were intended for the court chapel, which was a part of the impressive uncovered northern wing of the Palace of Duke Nikola of Ilok, King of Bosnia. Based on the established parallels, they were used in the last quarter of the fifteenth century – during the rule of Duke Lovro of Ilok (1477-1524).

The archaeological knowledge of the decorative fittings of the liturgical books associates them with the court and policy of King Matthias Corvinus. At the same time, it suggests indirect close links with Venetian printing houses, and also contacts with Germany. These links were particularly pronounced in the 1480s, which has been determined with a high degree of probability as the production period of the liturgical books discovered in Ilok and on six other late-Mediaeval sites in Slavonia. According to the Decree on the Standardisation of Liturgical Books, issued in 1479 by King Matthias Corvinus, these books had to be standardised and printed for the needs of dioceses in his Central European Kingdom.

All arts and crafts items from Ilok, as well as related examples of fittings of late-Mediaeval liturgical and other books found on related sites (courts, churches, monasteries) within the Drava, Danube and Sava interfluves, bring together the late-Mediaeval Slavonian region, representing it as an active participant in Europe's historical reality, endangered by the expansion of the Ottoman Empire. At the same time, they represent clear evidence of the need for religious and, most probably, other kinds of literature in the Drava, Danube and Sava interfluves, which has until recently been observed as a certain spiritual hiatus.

Keywords: Ilok; Dukes of Ilok (Újlaki) court; late Middle Ages; book fittings; King Matthias Corvinus

